

Economía y cultura: estacionalidá y cambiu nes actividaes de la *yerba*

ROBERTO GONZÁLEZ-QUEVEDO

La yerba n'Asturies

La yerba ye n'Asturies un conxuntu d'actividaes y aiciones que se faen al llegar el branu pa *segar, curar, tresportar y almacenar la yerba* que se dexa crecer nos praos pa dempués alimentar al ganáu pel iviernu. Hai años los llabores de *la yerba* podíen durar hasta más de la mitá del branu, pero nos últimos tiempos tendióse a terminar primero.

La yerba ocupa, entós, un segmentu estival mui concretu dientru del añu pa les families asturianas. N'Asturies ésti ye'l significáu que tien *la yerba* o *herba* n'absolutamente tolos conceyos. Comu la intensidá del trabayu ye mui grande, entós fai falta la collaboración de cuantos más miembros de la familia meyor y tamién en munchos casos l'ayuda de los vecinos.

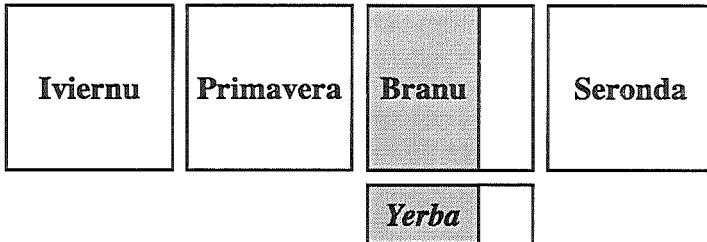
Na visión del ciclu del añu que tien el campesín, *la yerba* ye una referencia básica del calendariu y ye tamién una referencia básica pa la so conceición del pasu del tiempu y del trabayu.

Lóxicamente, nun ye un fenómenu cultural y económi-

cu aislláu de les otres actividaes del añu campesín¹. Los praos que dan la yerba que dempués se recueye pel branu necesiten una serie de cuidaos y tienen unos usos a lo llargo del añu que convién conocer pa poder asina entender el significáu económicu y cultural de *la yerba*. *Llimpiar los praos, iguar el riego* (si lu hai) *o llevar les vaques a la llen-de* son actividaes feches fuera del periodu de *la yerba* pero que son necesaries, preparatorias o complementaries de *la yerba* comu tal.

Respeutu al riego, ye interesante destacar la so distribución pergrande nes zones occidentales, dende l'interior (Palacios, Llaciana, Cangas del Narcea) hasta la mesma costa (Cuideiru), cosa que ye índiz de que'l riego n'Asturies nun tien que ver namás col clima sinón con vezos culturales. Efeutivamente, el riego de los praos de llau de la mar ye señal de que nun ye namás el branu secu'l determinante del sistema de riego. Otramiente, ye tamién interesante observar que regar significa, onde nun hai sistemes de riego, el trabayu de sacar l'agua de los praos con riegos, pa que nun s'enllamuerge.

Les actividaes de *la yerba*, col so perfil tan bien fechu y afitáu na mentalidá popular, nun son otra cosa qu'un capítulu perdestacáu de l'actividá económica ganadera. Daes les condiciones climátiques, nun ye posible que'l ganáu pel iviernu pastie los praos y fai falta, entós, guardar alimentu pa esos meses de fríu. Tradicionalmente alimentábase a les vaques nesos meses ivernales cola yerba seco que cura-

ra pel branu y pola mor d'ello yera necesario institucionalizar unes actividaes braniegues que garantizasen que la casa guardaba yerba bastante pa les vaques cuando tuviesen que quedar na *cuadra* o *corte*. Eses actividaes estacionales de recoyer *la yerba* pel branu, que formen lo que se llama la yerba, son munches y tienen un gran interés pal estudiu de la cultura asturiana. Dan informaciones pervalorables por sí mesmes, pero al mesmu tiempu apurren lluz a otros munchos aspeutos de la vida campesina astur.

La yerba tradicional

La yerba ye un procesu, una serie de llabores perfeutamente encadenaos unos tres otros². Cuando la planta yá ta pa ello, entama la yerba cola *siega*. En segando'l prau fai falta *esparder* la yerba pa que *cure* bien y *da-y vuelta* pa que cure pel otru llau, aprovechando'l calor del branu. Según los llugares y les condiciones atmosféricas vien llueu'l procesu d'amontonamientu pa llevar la yerba a la casa daquella mesmu o más tarde. Cuando la cura de la yerba ye más delicada pola mor de la humedá ígüense primero unos montones pequeños (*burros*, *burraxos*, *borregos*, *cuques...*), de manera que cuando se fai l'últimu montón pal tresporte la yerba tien que tar bien seco.

Nun terminó entós la *yerba*, porque entavía llega'l tresporte y l'almacenamientu, que se fai fundamentalmente na *tenada* (*payar*, *pachar*, *parreiru*) o iguando una *vara*, un gran montón de yerba bien afitáu en suelu con un gran palu pel mediu. A la vara llámase-y tamién *facina*, *balagar*, *colmeiru*, *varal*, *payeira*, *palanca*.

La yerba tradicional faise con una teunoloxía persimple. La *siega* fixose, hasta hai delles décadas, namás a *gadaña* y pa mover y garrar la yerba usárense siempre preseos percenciellos, comu la *traenta*, *el forcáu* y *l'engazu* o *gabatatu*. El tresporte de la yerba fixose cola fuerza de los animales domésticos, tirando por carros de distintu calter, dellos perarcaicos y otros más innovadores. El xugu asturianu nun ye yugular comu'l gallegu³, sinón que ye *xugu*

cornal, o *seya*, ye un xugu que va atáu a los cuernos, precisamente coles *cornales*.

La *yerba* presenta nos distintos conceyos asturianos, d'occidente a oriente, formes mui asemeyaes en tol territoriu asturianu, anque lóxicamente hai variantes de munchu interés. Hai delles diferencies terminolóxicques lo mesmo en cuantes a les maneres de llamar a les aiciones y les actividaes que no tocante a los oxetos y preseos, pero estes diferencies nin son munches nin son fondes. La variedá pue apaecer nos nomes que se refieren a oxetos de forma asemeyada: asina, comu yá se vio enantes, mientres en munchos sitios, por exemplu, llámase *balagar* al montón grande que se fai pa dempués acarriar la yerba, n'otres zones el *balagar* ye la *facina* o *vara*, onde se dexa almacena la yerba con un gran palu pel mediu.

D'otru llau, hai que tener en cuenta que, paradóxicamente, les diferencies nun dexen de manifestar una fonda unidá en tol territoriu astur. Asina, en zones comu les de Villaviciosa llámase *engazu* al preséu de madera que termina nuna filera de pequeños dientes pa trabayar la yerba. Si vamos pa occidente, dexa de llamase *engazu* pa ser *garabatu*, pero, por exemplu, en Llaciana y Palacios del Sil apaez otra vuelta'l nome del *engazu*. Al estudiar la terminoloxía de la yerba vese qu'embaxu de delles diferencies alita con fuerza un idénticu fondu cultural y llingüísticu astur.

La yerba antañu y anguañu

En xeneral, los llabores tradicionales de *la yerba* tán desaniciándose anguañu. El cambiu económicu perfondu qu'afeutó a la ganadería asturiana fixo camudar tamién, comu ye lóxico, los llabores de *la yerba*. Esti cambiu ye relativamente reciente y preba d'ello ye la facilidá cola que tolos informantes s'alcuerden perfeutamente de les múltiples y complicaes aiciones qu'hai en procesu de *la yerba*. Nun foi un cambiu radical, sinón que poqueñín a poco llegaron novedaes, nueves téuniques, nueva teunoloxía, nue-

ves situaciones en mercáu, aunque la verdá ye que nos últimos años los camudamientos tienen yá un calter traumáticu.

Foi una innovación importante la llegada a delles partes d'Asturies de máquines de segar, tiraes por vaques, qu'empezaren a sustituir a les gadañes. Pero lo qu'apaeció comu una revolución ye la máquina *segadora*, con motor, que fixo que fueren desapareciendo les grandes xornaes de siega de muncha xente nel mesmu prau. Tamién esparder la yerba y da-y vuelta convirtióse nun llabor munchu más fácil coles máquines tiraes por tractor, bautizaes en munches zones col nome de la xera tradicional (*voltiadora*, *engazadora*). Los trabayos amenorgaron munchu gracies a estes máquines y con elles acortóse enforma'l tiempu dedicáu a *la yerba*, al mesmu tiempu que les families podíen faer estos llabores empleando muncha menos fuerza de trabayu. La familia campesina tuvo que faer inversiones importantes de capital, pero, al mesmu tiempu, gracies al tractor y a la segadora llogróse depender menos de los vecinos.

Los cambios téunicos afeutaron tamién munchu al tresporte. *Xunir, uncir o xoncer* les vaques y llevaes a los praos segaos llevaba munchu tiempu y dedicación, que gracies a los tractores amenorgaron dafechu. En munches d'estes innovaciones la fuerza de la llingua maniéstase por esa capacidá pa da-y un nome tradicional al oxetu nuevu. Asina, usóse munchos años una gran pala con munchos dientes llargos (unos diez) pa garrar el balagar per baxu y llevalu a la tenada. A esti aparatu, perútil por aforrar munchu tiempu en cuantes al tresporte, recibió en delles zones el nome de *traenta*.

Les empacadores tuvieron muncha importancia tamién en procesu de cambiu teunolóxicu de la yerba porque aforraben munchu trabayu en cuantes al tresporte y en cuantes al almacenamientu: *los fardos* colóquense comu oxetos de forma regular, llogrando meter más yerba en menos

espaciu y con muncha más comodidá.

Estos camudamientos teunolóxicos nun se fixeron de golpe y la innovación nun s'espardió xeográficamente al mesmu tiempu per toles partes d'Asturies. En xeneral la modernización teunolóxica entamó peles zones más costeres y orientales, resultando más conservadores les fasteres occidentales y del interior, aunque hai que tener en cuenta que nun determináu momentu zones de la costa occidental resultaren mui innovadores nesti sen.

D'otru llau, toles families nun yeren pa mercar estos aparatos téunicos y, pola mor d'ello, en munchos casos los tractores, por exemplu, espardiérense gracies a que dalguna familia, propietaria de tractor, diba a trabayar pa otros que nun lu teníen, a cambiu d'una cantidá de dineru.

Con tóes estes innovaciones teunolóxicques estabilizárense más o menos les actividaes de *la yerba*: siguiá habiéndolo pero yera con menos trabayos, yera más cenciello, yera un llabor que se faía en munchu menos tiempu. Necesitábase menos xente pero siguién concentrándose los esfuerzos de tola familia nuna actividá estacional perconcreta. Pero otra innovación entamó a camudar de forma más radical les actividaes de *la yerba*: *l'ensiláu*. Y el cambiu precipitóse cola mui reciente llegada de la téunica de facer *bolos* de yerba.

L'ensiláu y los bolos de yerba

La téunica del ensiláu tardó munchu en cuayar n'Asturies y fixolo bien despaciu. Aceutóse en delles zones, pero en xeneral los paisanos recibieronlu con rocea y ente los informantes nun falten los que s'alcuerden de razones negatives tan alloñaes del cálculu económicu comu qu'a la xente molestába-y munchu l'olor del silu.

Les distintes formes d'ensilar (d'acuerdu cola forma del depósitu o les maneres de meter y sacar la yerba) afeuten dafechu a les actividaes de *la yerba*: nun fai falta concentrar tantu esfuerzu nun momentu determináu nin se depende de les condiciones climatolóxicques.

Pero lo que sí ye una revolución nos años 90 ye la llegada de los *bolos* de yerba, que triunfó y se xeneralizó en mui pocu tiempu. Los *bolos* fáense asina: una máquina igua un gran cilindru de yerba recién segao, una yerba que queda perapretao y atao con cuerdes. Ye entós cuando hai qu'usar otra máquina: la qu'envuelve esi cilindru de yerba apretao con una cinta de plásticu. Esta segunda máquina lleva un rollu de cinta plástica que convierte'l cilindru de yerba nun cuerpu aisláu dafechu del exterior, perfeutamente impermeabilizáu.

En tando fechos los *bolos*, puen dexase en prau hasta que faigan falta na cuadra o puen llevase a la casa o a otro sitiu. Pero los *bolos* son en realidá silos: cuando selmanes o meses más tarde'l paisanu abre'l bolu rompiendo'l plásticu alcuéntrase con yerba muncho más nutritivo que la yerba seco tradicional. Anque nun falten desconfiances respetu a esta téunica de los *bolos* (por exemplu, dizse que pue producir lleche más acedo), la verdá ye que'l paisaxe de los *bolos* espardióse rápidamente por Asturias y güei ye predominante.

Pero colos *bolos* la yerba dexa de ser la yerba en gran parte. El bolu faise namás segar y el tresporte pue dexase pa cuando cuadre y nun se depende del tiempu: nun fai falta que'l sol y la calisma sequen la yerba. Cola llegada de los *bolos*, queda perpoco del procesu complicáu y llargu de la yerba tradicional.

Cola téunica de los *bolos*, a la que van siguir otru téu-niques afondando na mesma direición, dilíese la yerba comu conxuntu d'actividaes esceicionales:

- En cuantes al tiempu, pierde munchu puxu l'aquel estacional y dexa de ser un trabayu tan concentráu.
- Desaníciense les formes d'integración económica tradicionales y la casa campesina funciona comu una unidá de producción inxerta dafechu en mercáu.
- Desaníciense munchos preseos y práutiques culturales que taben asociaes necesariamente a los llabores de la

yerba.

Tiempu y trabayu campesín

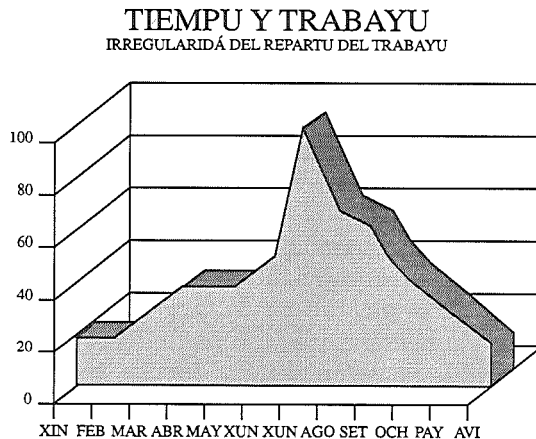
Al observar el trabayu campesín n'Asturies alcuéntrase una carauterística tan importante comu xeneralizada tamién ente los campesinos d'Europa: la irregularidá del repartu del trabayu a lo llargo del añu. Esti fechu ye perimportante pa entender aspeutos fundamentales de cómu ye la organización cola que'l campesináu entama los llabores económicos.

La fuerza de trabayu qu'hai na casa, na familia, nun tien el mesmu usu a lo llargo del añu: escontra meses de relativamente pequeña actividá hai otros meses nos que, pola cueta, l'actividá de los campesinos carauterízase porque la familia trabaya munches hores al día y con munchu esfuerzu físicu. Nun pue dicise que la familia campesina tea inactiva en dellos meses del añu, porque siempre hai coses que facer y porque l'añu recuerre una riestra ensin fin de xeres, pero ye evidente que pel *iviernu* l'actividá de los paisanos amenorga muncho. Los dies son más curtios pel *iviernu* y tamién nesta estación son menos hores les que trabaya'l campesín n'Asturies. Mesmamente pel día dellos llabores serán los d'iguar los praos, les muries, les sebies, etc., o seya, precisamente esos llabores pa los que nun hai tiempu pel branu.

Pela *primavera* y pela *seronda* yá hai más trabayos pola mor del ganáu y de les tierres. Seguramente dalgún miembru de la casa (quizabes un neñu o un vieyu) tien qu'andar a la llende y en xeneral los díes tán enllenos de munches más actividaes que na estación ivalnal.

Pero ye pel branu cuando la fuerza de trabayu que s'alcuentra na casa campesina se pon a funcionar cola másima intensidá, necesitando reclutar esporádicamente a miembros de la familia que nesi momentu nun se dediquen a les actividaes campesines. Ensin dulda n'Asturies l'actividá que tradicionalmente y dende siempre representa meyor esa intensidá del trabayu estacional ye la yerba,

pero además otras actividades hacen que los campesinos asturianos repartan tan irregularmente el tiempo de trabajo ganadero y agrícola, llenando el tiempo de brando.

Este carácter de irregularidad estacional del trabajo campesino en Asturias explica que la fuerza de trabajo busque actividades alternativas, también estacionales, para lograr recursos económicos adicionales. Este es, por ejemplo, el caso de la caza de animales del monte con armas o con trampas, complemento económico tradicionalmente perimportante en zonas más montañosas para contra el interior, y en las zonas costeras, las actividades artesanales por todas partes de Asturias.

Este continuo recurso a las actividades no ganaderas y agrícolas por la mor de la irregularidad de la intensidad del trabajo a lo largo del año echa mucha luz respecto a comportamientos de los campesinos astures en el proceso

d'industrialización, comportamientos que yeren difícilmente comprensibles dende un puntu de vista non campesín. Asina por exemplu, nes zones mineres asturianas siempre resultó pa les empreses un mal endémicu l'absentismu llaboral de los mineros de familia campesina na época de la yerba. Esti absentismu nun tien que ver con otra cosa que con un vezu cultural propiu de la economía tradicional campesina.

El mercáu formador de precios

Los campesinos asturianos viérense nes últimes décadas camín d'integrarse nel circuitu del mercáu internacional. L'actividá ganadera tradicional empobinaba la producción a les necesidaes de la familia y a caltener el sistema productivu. Alimentábense les vaques y dábese-yos la yerba seco que se coyía pel branu pa qu'estes vaques diesén la lleche necesario pa la dieta de la xente de la casa. Les vaques yeren tamién fuerza de trabayu cola que poder tresportar les coses y facer asina munchos llabores agrícolas y ganaderos. Les vaques daben tamién el cuchu necesario pa fertilizar les tierres. Y les vaques daben carne y xatos colos que pue llograse el marxe de dineru pa ser a completar les necesidaes de la familia.

Pero esta economía na que la casa produz en función de lo qu'ella mesma consume (aunque non absolutamente, porque la casa siempre necesita coses que nun ye pa producir y entós tendrá que dedicar parte de lo produciu al intercambiu) yá nun pue seguir alitando cuando la casa entra en sistema de mercáu y tien que producir d'acuerdu con un sistema de precios iguaos en mercáu estatal y, tamién, européu.

La casa entós tien que renunciar a una producción universalista y tien que s'especializar en productos competitivos: la carne y la lleche. La casa pa sobrevivir tien qu'ufiertar unos productos al mercáu competitivos y tien qu'optimizar los sos recursos. Yá nun ye cosa de llograr la lleche que la casa necesita, sinón que tien que llograr una

lleche a bon preciu, o seya, conseguilo cola más pequeña inversión posible en capital y en fuerza de trabayu. Y pa ello ye imprescindible usar la última teunoloxía, les últimos téuniques de producción. Y fai falta un repartu más racional del trabayu nel tiempu, aprovechando asina más la fuerza de trabayu de la casa y dependiendo menos de les condiciones atmosféricas. Y fai falta tamién optimizar la rentabilidá de les inversiones en capital y trabayu: en cuantes a *la yerba*, ye ensin dulda más rentable'l trabayu que produz esa yerba verde nutritivo de silu que lo mui sequísimo que perdió gran parte del so potencial pa llograr de la vaca más lleche y de meyor calidá.

Les cases campesines nun puen renunciar a esta integración na lóxica del mercáu, porque l'alternativa ye'l desaniciu de l'actividá ganadera. El procesu tradicional de *la yerba* yá nun ye posible anguañu porque la producción de lleche sería muncho más pequeña, de peor calidá y muncho más cara, porque faría falta una inversión de fuerza de trabayu esaxerada y desproporcionada dafechu. Amás, esa fuerza de trabayu esaxerada y desproporcionada habría que la aplicar nun fragmentu concretu del añu con muncha intensidá pa dempués quedar ensin cuasi nada que faer: el repartu del tiempu ye tan irregular que resulta irracional na lóxica del sistema de mercáu.

Nun hai qu'escaecer tampocu que la práutica de *la yerba* nun ye namás agora antieconómico, sinón que ye socialmente imposible porque esixe unes condiciones de rellación social que yá nun son les d'hai unos años. La lóxica de la reciprocidá qu'alitaba antañu yá nun ta viva anguañu y la casa campesina nun sería pa faer unos llabores que s'afitaben nunes formes d'integración interfamiliar esanciaes agora dafechu.

Cultura y cambiu

Van xuntos, nun pue estremase'l ciclu d'actividaes económicas y el ciclu cultural en xeneral. La concentración necesaria na economía campesina tradicional d'actividaes

agrícolas y ganaderos nun fragmentu determináu del añu va xunida a una concentración de práutiques culturales. Ponse entós en movimientu tol mundu complexu y perampliu de la cultura: rellaciones de solidaridá recíproca inter-familiar ya intrafamiliar, dietes especiales que refuercen l'alimentación, conocimientos y creencies pervieyes tresmitíes oralmente y un mundu percomplexu de cultura material (preseos, medios de tresporte, etc.) Aspectos que puen paecer alloñaos del procesu económicu tamién son relevantes, comu ye'l casu de los vezos rituales. Lo que paez irracional dende'l puntu de vista d'anguañu, comu por exemplu l'acumulación de fiestes pel tiempu la yerba, ye en realidá un fenómenu que nun ye contradictoriu: cuandu más s'usa la fuerza de trabayu, cuantu más se trabaya más falta fai comer esceicionalmente.

El cambiu nun se produz d'un xeitu simple, nun s'ancia, por exemplu, gracies a una causa económica unillineal, sinón que'l procesu de cambiu ye percomplicáu y axúntense nél munchos factores. Ente estos factores nun son superficiales o secundarios los estrictamente culturales: pola cueta, en determinaos momentos de cambiu determinaes ideas o conceiciones del home y de la realidá puen ser instancias decisives qu'empobinen la direición del cambiu.

Cola economía de mercáu funciona, non dempués, sinón paralelamente, un complexu d'ideas nueves respetu al home, a la familia y a la vida social. La producción empobínase al dineru comu mediu xeneral pa satisfacer les necesidaes y busca entós competir nun sistema de precios. El mundu aquel complicáu y enllenu de procesos diferentes, que buscaba bienes concretos pal consumu familiar, yera un mundu ricu y pervariáu, pero un mundu que güei nun tien yá sentíu. Son dos mundos, aquél y ésti, difícilmente conmensurables, con dos lóxicos alloñaes y dixebras dafechu. En mundu tradicional, por exemplu, dase la paradoxa de que dellos bienes productivos valen más cuanto menos productivos son: asina, los praos probes y

ruinos yeren en munchos casos de más valor cuantes más ruina y escasa yera la yerba que daben. Anque había evidentemente esceiciones y anque nun yeren lo mesmo unes zones d'Asturies qu'otres, lo xeneral yera que los campesinos asturianos llograben el puntu d'equilibriu ente los esfuerzos de producción y la satisfaición de les necesidaes nun nivel mui baxu, con una calidá de vida poco prestosa. Anque tenemos l'enclín d'idealizar la vida campesina tradicional, la dura realidá ye que cuando'l paisanu dexa de trabayar, cuando les fatigues del trabayu marxinal s'equilibren colo que-y paez a él que ye la utilidá marxinal llograda, el nivel de vida ye perprobe. Pola mor d'ello, y anque daquella se funcionaba con un sistema bien poco ambiciosu de necesidaes, los nuegos informantes, al acordase otra vuelta de los díes de la yerba, reconstrúin un mundu de más trabayos que satisfaiciones. Y difícilmente llegaba un añu feliz cola yerba, porque tamién cuando había "muncha yerba" la rocea popular iguaba refranes qu'espresaben la desconfianza pa col futuru.

Notes

¹ Los trabayos que vienen darréu nesti númberu de *CULTURES, REVISTA ASTURIANA DE CULTURA*, son estudios etnográficos de distintos conceyos de cultura astur (comu contraste, apaez tamién l'estudiu de la yerba nun conceyu gallegu y en Cistierna) nos que se describen les práutiques tradicionales alrodiu de *la yerba*. Pero nestos estudios etnográficos estúdiense tamién los llabores que, nun perteneciendo a *la yerba*, tienen que ver cola igua de los praos, el riego, etc., o seya, llabores que se faen a lo llargo del añu y que faen posible recoyer pel branu la yerba pal alimentu ivernal del ganáu.

² Cf. R. González-Quevedo, "Agricultura y ganadería", en *Enciclopedia Temática de Asturias*, S. Cañada Ed., Xixón, 1987, pp. 127-190.

³ Cf. F. Krüger, *El léxico rural del noroeste ibérico*, C.S.I.C., Madrid, 1947.